

ВІД «ЕФЕКТИВНОСТІ» ДО «ДОПУСТИМОСТІ»: ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ВИМІР ЛЕГІТИМНОСТІ ШІ У ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ**FROM “EFFICIENCY” TO “ADMISSIBILITY”: HUMAN RIGHTS AS A MEASURE OF THE LEGITIMACY OF AI IN THE PUBLIC SPHERE**

Мета статті полягає в необхідності обґрунтувати права людини як критерій легітимності використання систем штучного інтелекту та визначити юридично значущі умови допустимого застосування штучного інтелекту у сферах, що впливають на права, свободи та законні інтереси особи. Статтю присвячено дослідженню прав людини як визначального критерію легітимності використання систем штучного інтелекту у публічній сфері. Обґрунтовується теза про те, що в умовах алгоритмізації управлінських процесів та цифровізації публічних послуг питання допустимості застосування ШІ не може зводитися до міркувань технічної ефективності або управлінської доцільності, а має оцінюватися крізь призму матеріальних і процесуальних гарантій прав людини та принципів верховенства права, належного врядування і юридичної визначеності. Проаналізовано сучасні міжнародні нормативні підходи Ради Європи, Європейського Союзу, ОЕСР та ЮНЕСКО, у яких сумісність діяльності, пов'язаної із ШІ, з правами людини, демократією та верховенством права розглядається як обов'язкова умова легітимності. Показано, що ризик-орієнтовані моделі регулювання та концепція «довірчого» штучного інтелекту фактично трансформують права людини з об'єкта охорони та захисту у критерій допустимості алгоритмізованих управлінських і сервісних практик у публічному секторі. У статті системно розкрито основні виміри праволюдського критерію легітимності застосування ШІ у публічному врядуванні, зокрема: законність і правову визначеність, пропорційність втручання, недискримінацію, прозорість і пояснюваність рішень, підзвітність і визначеність відповідальних суб'єктів, людський контроль та інституційний нагляд. Наголошується, що саме процесуальні гарантії – прозорість, контрольованість, мотивованість рішень і можливість ефективного адміністративного та судового оскарження – становлять ядро легітимності алгоритмізованих рішень у публічній сфері. Зроблено висновок, що впровадження систем штучного інтелекту у діяльність органів публічної влади є допустимим лише за умови належного процедурного забезпечення прав людини, яке унеможливує підміну публічно-правової відповідальності технічною доцільністю та гарантує збереження правового статусу особи, ефективність правового захисту й довіру до інститутів публічної влади в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: *штучний інтелект; права людини; легітимність; публічне врядування; алгоритмізовані рішення; прозорість; підзвітність.*

The purpose of the article is to substantiate human rights as a criterion for the legitimacy of the use of artificial intelligence systems and to determine the legally significant conditions for the permissible use of artificial intelligence in areas that affect the rights, freedoms and legitimate interests of an individual. This article is devoted to the analysis of human rights as a decisive criterion for assessing the legitimacy of the use of artificial intelligence (AI) systems in the public sphere. It substantiates the thesis that, under conditions of algorithmisation of administrative processes and the digitalisation of public services, the admissibility of AI cannot be reduced to considerations of technical

efficiency or managerial expediency. Instead, it must be evaluated through the prism of substantive and procedural human rights guarantees, as well as the principles of the rule of law, good governance and legal certainty. The article examines contemporary international normative approaches developed within the framework of the Council of Europe, the European Union, the OECD and UNESCO, in which the compatibility of AI-related activities with human rights, democracy and the rule of law is treated as a mandatory condition of legitimacy. It is demonstrated that risk-based regulatory models and the concept of “trustworthy” artificial intelligence effectively transform human rights from a mere object of protection into a criterion of admissibility for algorithmised administrative and service-related practices in the public sector. The study systematically identifies the key dimensions of the human-rights-based criterion of AI legitimacy in public governance, including legality and legal certainty, proportionality of interference, non-discrimination, transparency and explainability of decisions, accountability and the determination of responsible actors, human oversight, and institutional supervision. Particular emphasis is placed on procedural guarantees – namely transparency, controllability, reasoned decision-making and the availability of effective administrative and judicial remedies – as constituting the core of the legitimacy of algorithmised decision-making in the public sphere. The article concludes that the deployment of artificial intelligence systems in the activities of public authorities is admissible only where adequate procedural safeguards for human rights are ensured. Such safeguards prevent the substitution of public-law responsibility by technical expediency and guarantee the preservation of the individual’s legal status, the effectiveness of legal protection, and public trust in institutions of public authority in the context of digital transformation.

Key words: artificial intelligence; human rights; legitimacy; public governance; algorithmised decision-making; transparency; accountability.

Актуальність теми. Використання систем штучного інтелекту (далі – ШІ) у діяльності органів публічної влади, у сфері правосуддя, соціального забезпечення, правоохоронній практиці та в цифрових послугах актуалізує питання про допустимі межі алгоритмізації рішень, що торкаються прав і свобод особи [1; 4; 6; 7; 10]. Йдеться не лише про технологічний інструментарій, а про зміну способів підготовки, прийняття та обґрунтування рішень, коли юридично значущі наслідки можуть наставати внаслідок автоматизованої обробки масивів даних і використання статистичних моделей [7; 10]. За таких умов легітимність застосування ШІ у публічній сфері не може бути зведена до міркувань ефективності чи економії ресурсів; вона має оцінюватися крізь призму сумісності алгоритмізованих практик із правами людини, принципами верховенства права, підзвітності та процедурної справедливості, що становлять нормативний каркас сучасних міжнародних підходів [8; 9; 10; 11]. У вітчизняних матеріалах проблематика впливу ШІ на права людини фіксується як комплекс ризиків цифровізації, зокрема ризиків втручання у приватність, непрозорості рішень, ускладнення їх оскарження, а також загроз дискримінації й упередженості [7]. Паралельно на міжнародному рівні сформовано нормативні орієнтири, за яких сумісність діяльності, пов’язаної з ШІ, із правами людини дедалі частіше постає не як рекомендація, а як юридично значущий стандарт – зокрема у зв’язку з ухваленням Рамкової конвенції Ради Європи про ШІ та Регламенту ЄС про гармонізовані правила у сфері ШІ (AI Act) [8; 10].

Сучасні дослідження, на які спирається ця стаття, умовно охоплюють кілька взаємопов’язаних напрямів. По-перше, аналізується вплив ШІ на забезпечення прав людини у контексті протидії злочинності та окреслюються ризики і перспективи відповідних практик [1]. По-друге, розглядаються етичні та правові аспекти застосування ШІ в Україні; звертається увага на складність перевірки систем ШІ на відповідність правовим нормам та етичним принципам і пропонується ідея етичного коду (або етичних орієнтирів) використання ШІ з розмежуванням принципів для розробників і користувачів [2]. По-третє, досліджуються міжнародно-правові підходи, співвідношення міжнародного права прав людини та розвитку ШІ, а також проблеми й перспективи українського регулювання прав та обов’язків у зв’язку з використанням ШІ; при цьому особливо підкреслюється значення новітніх правових напрацювань Ради Європи у 2024 році [3; 6; 8]. На цьому тлі окремі праці акцентують на викликах цифровізації права через взаємозв’язок ШІ з правами людини в умовах розвитку електронної держави [4], а також на проблемі визначення правового статусу ШІ у контексті порушення прав людини [5].

Водночас у наявному масиві публікацій потребує чіткішого доктринального опрацювання питання, принципово важливе для адміністративно-правового мислення: права людини мають розглядатися не тільки як об'єкт захисту від ризиків ШІ, а як критерій легітимності використання ШІ у публічно значущих процедурах і сервісах. На тлі новітніх міжнародних стандартів (Рада Європи, ЄС, ОЕСР, ЮНЕСКО) набуває практичного значення питання про те, як саме праволюдські гарантії – матеріальні та процедурні – трансформуються у юридичні умови допустимості алгоритмізованих рішень (законність, пропорційність, прозорість, підзвітність, людський контроль, ефективний засіб правового захисту) [8; 9; 10; 11].

Мета статті – обґрунтувати права людини як критерій легітимності використання систем ШІ та визначити юридично значущі умови допустимого застосування ШІ у сферах, що впливають на права, свободи та законні інтереси особи.

Методи дослідження: догматичний (аналіз нормативних положень і принципів), системний та функціональний (ШІ як інструмент реалізації публічної політики), порівняльно-правовий (підходи ЄС, Ради Європи, ОЕСР, ЮНЕСКО), а також ризик-орієнтований аналіз, відображений у сучасних міжнародних актах і дослідженнях [6; 8; 9; 10; 11].

Виклад основного матеріалу. У цьому дослідженні легітимність використання ШІ в публічній сфері розглядається як поєднання правомірності, процедурної належності та підзвітності рішень, що впливають на правовий статус особи. Алгоритмізація управлінських процесів виявляє межі сприйняття ШІ як «суто технічного засобу», оскільки системи ШІ здатні істотно впливати на підготовку та прийняття рішень, визначати пріоритети розгляду звернень, формувати оцінки ризиків і тим самим змінювати фактичні умови доступу особи до публічних благ і процедур [7; 10]. За такого стану речей права людини виконують функцію нормативного «фільтра» допустимості: вони задають критерії, за яких держава або суб'єкт, що надає суспільно значущу послугу, може покладатися на автоматизовані інструменти, а також визначають мінімальні гарантії контролю й захисту [8; 9; 11].

Перший вимір цього фільтра становлять законність і правова визначеність. Якщо рішення ухвалюється або істотно формується системою ШІ, то забезпечення передбачуваності процедур і зрозумілості підстав втручання є необхідною умовою реалізації прав особи та контролю за діяльністю влади [7; 8; 10]. Саме в цьому контексті Рамкова конвенція Ради Європи про ШІ, права людини, демократію та верховенство права встановлює вимогу сумісності діяльності в межах життєвого циклу систем ШІ з правами людини, демократією та верховенством права і покладає на сторони обов'язок уживати належних законодавчих, адміністративних чи інших заходів для реалізації її положень [8]. Отже, легітимність застосування ШІ у публічній сфері має оцінюватися як юридична відповідність рамковим конвенційним і регуляторним вимогам, а не як довільна політична чи управлінська доцільність [8; 10].

Другий вимір – пропорційність і недопущення надмірного втручання, насамперед у сфері приватності та захисту персональних даних. У методичному матеріалі про права людини в епоху ШІ прямо акцентовано, що ризики використання ШІ включають загрозу порушення права на приватність у зв'язку з обробкою даних; водночас підкреслюється необхідність належного проектування захисту персональних даних, визначення цілей і підстав обробки та забезпечення прав суб'єктів даних [7]. У цій площині допустимість алгоритмізованого рішення визначається не «корисністю» зібраної інформації, а правомірністю і обґрунтованістю обробки, мінімізацією даних і дієвими гарантіями захисту, що є складовими праволюдської сумісності діяльності із ШІ [7; 8; 9].

Третій вимір – недискримінація та рівність, які в умовах ШІ набувають особливої гостроти через залежність результатів від даних і моделей навчання. Конвенційні й принципові документи прямо фіксують вимогу недискримінації як складову праволюдської рамки діяльності у межах життєвого циклу систем ШІ [8; 9]. На прикладному рівні методичні матеріали наголошують на необхідності виявлення та мінімізації упередженості, перевірки якості й репрезентативності даних, а також оцінки наслідків застосування ШІ у конкретному контексті [7]. З позиції публічного права це означає, що держава має забезпечувати не тільки формальне утримання від дискримінації, а й належні механізми запобігання дискримінаційним ефектам алгоритмів у сферах реалізації прав і свобод – через оцінювання ризиків, процедури контролю та можливість виправлення помилок [8; 9; 10]. У цьому сенсі акцент на етичних орієнтирах застосування ШІ, включно з ідеєю кодифікації етичних принципів для розробників і користувачів, є важливим, однак недостатнім: етичні вимоги набувають юридичного значення лише тоді, коли вони «перекладені» у процедури обов'язкової перевірки, підзвітності й відповідальності [2; 10].

Четвертий вимір – прозорість і пояснюваність як процесуальна передумова ефективного захисту. Методичний матеріал підкреслює, що непрозорість систем ШІ може призводити до ситуацій, коли особи не розуміють причин прийнятого щодо них рішення та фактично втрачають можливість належного оскарження [7]. У логіці належного врядування це означає, що мотивованість і контрольованість рішень мають бути забезпечені й у разі використання алгоритмічних інструментів, принаймні в тій мірі, яка дозволяє особі реалізувати право на захист і контрольним органам – здійснювати перевірку правомірності [7; 8]. Відповідно, Регламент ЄС про ШІ закріплює ризик-орієнтовану модель гармонізованих правил і передбачає низку обов'язків для учасників життєвого циклу ШІ, включно з вимогами, що стосуються прозорості та інформування в залежності від категорії систем [10]. У поєднанні з конвенційною вимогою праволюдської сумісності це означає: там, де алгоритм впливає на права, прозорість і підзвітність набувають характеру юридично значущих умов легітимності, а не факультативних «кращих практик» [8; 10].

П'ятий вимір – підзвітність і визначеність відповідального суб'єкта, без чого правовий захист стає декларативним. Вітчизняний дискурс про правовий статус ШІ прямо порушує питання відповідальності за наслідки застосування автономних або напівавтономних систем у разі порушення прав людини [5]. У міжнародній рамці це кореспондує з вимогою забезпечення “accountability and responsibility” за негативні наслідки діяльності, пов'язаної із ШІ, та зі встановленням процедурних і організаційних механізмів контролю [8; 10]. Відтак легітимність використання ШІ в публічній сфері передбачає не лише наявність нормативних приписів, а й інституційне розмежування ролей (розробник/постачальник/оператор/користувач/орган влади), процедури аудиту, документування, реагування на помилки та реальну можливість притягнення до відповідальності [5; 8; 10; 6].

Шостий вимір – людський контроль і недопущення делегування системі ШІ владного розсуду там, де вирішується доля прав та обов'язків особи. ЮНЕСКО у Рекомендації щодо етики ШІ прямо наголошує на фундаментальній ролі захисту прав людини і гідності та пов'язує це з принципами прозорості, справедливості і важливістю людського нагляду за системами ШІ [11]. Узгоджено з цим ОЕСР у Принципах щодо ШІ наголошує на повазі до верховенства права, прав людини та демократичних цінностей протягом життєвого циклу систем ШІ [9]. Ризик-орієнтована модель ЄС, закріплена в AI Act, передбачає диференційований режим для систем залежно від сфер і контекстів застосування, що в практичному вимірі означає підвищену увагу до людського контролю та процесуальних гарантій у чутливих сферах, де рішення здатні суттєво впливати на права особи [10]. У контексті правосуддя це набуває особливої ваги: суд як інституція захисту права не може визнати легітимним такий спосіб використання ШІ, який позбавляє суддю можливості мотивувати, перевірити і взяти на себе відповідальність за результат, а особу – можливості ефективного заперечення і контролю.

Сьомий вимір – інституційні механізми моніторингу й правового реагування. Андрущенко, аналізуючи вплив ШІ на захист прав людини у контексті боротьби зі злочинністю, порушує питання ризиків та перспектив практичного використання ШІ і тим самим підкреслює потребу належних гарантій у правозастосуванні [1]. У ширшій рамці це означає: легітимність не забезпечується разовим ухваленням норм; потрібні сталі інструменти оцінки впливу на права, нагляду за практиками, процедурного захисту і корекції помилок [8; 10]. У цьому зв'язку аналітичний звіт про міжнародні підходи та принципи відповідальності за використання ШІ для України вказує на значення застосування міжнародних підходів у національній політиці та праві, що має відбуватися через практичні механізми регулювання та впровадження [6].

З огляду на викладене, права людини як критерій легітимності використання систем ШІ означають сукупність взаємопов'язаних вимог: законність і правова визначеність; пропорційність втручання та належний режим даних; недискримінація і запобігання упередженості; прозорість, пояснюваність і контрольованість; підзвітність і визначеність ролей та відповідальності; людський контроль у рішеннях, що впливають на права; інституційний нагляд та ефективний засіб правового захисту; узгодженість із міжнародними стандартами, які закріплюють права людини і гідність як нормативний стрижень діяльності у межах життєвого циклу ШІ [2; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 3; 4].

Висновки. Легітимність використання систем штучного інтелекту в публічній сфері є похідною не від технологічної результативності, а від відповідності комплексу матеріальних і процедурних гарантій прав людини, що становлять зміст верховенства права та належного врядування. Права людини в умовах алгоритмізації адміністративних процедур і цифровізації правозастосування виконують функцію юридичного критерію допустимості: вони визначають межі

і умови, за яких держава та інші суб'єкти можуть покладатися на автоматизовані інструменти без руйнування правового статусу особи і без підміни публічно-правової відповідальності «технічною доцільністю». Такий критерій охоплює, з одного боку, матеріальні вимоги (пропорційність втручання, захист приватності та даних, недискримінація, повага до гідності й автономії), а з другого – процесуальні (прозорість і контрольованість, мотивованість, людський контроль, підзвітність, інституційний нагляд і реальна можливість ефективного оскарження). Звідси випливає, що впровадження ШІ у публічній сфері має бути процедурно забезпеченим: із визначенням зон підвищеного ризику, належною оцінкою впливу на права, аудитом і документуванням, чітким розмежуванням відповідальності та дієвими гарантіями судового й адміністративного контролю.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко О. П. Вплив штучного інтелекту на захист прав людини: проблеми, прогнози та перспективи. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. № 1 (47). С. 186–193. DOI: 10.31359/2079-6242-2024-47-186.
2. Горєлова В. Ю. Етичні та правові перспективи застосування штучного інтелекту в Україні. *Legal Bulletin*. 2024. № 2 (12). С. 65–71. DOI:10.31732/2708-339X-2024-12-A10
3. Камардіна Ю. В., Поляруш-Сафроненко С. О., Вишнеvsька Ю. В. Права людини в епоху розвитку штучного інтелекту. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. № 27. С. 71–78. DOI: 10.34079/2226-3047-2023-14-27-71-78.
4. Котуха О. С., Попов Д. І. Штучний інтелект та права людини: проблеми цифровізації права на сучасному етапі розвитку електронної держави. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2024. № 15. С. 19–27. DOI:10.32782/2616-7611-2024-15-03
5. Мохначук С. В., Ломака І. І. Визначення правового статусу штучного інтелекту в контексті порушення прав людини. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. DOI: 10.5281/zenodo.16869109.
6. Петрів О., Спесивцева О. Міжнародні підходи до розвитку ШІ та принципів відповідальності за використання: висновки для України. Київ : Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні; Центр міжнародної безпеки; Центр демократії та верховенства права, 2025. 19 с. URL: https://www.kas.de/documents/d/ukraine/cedem_ai_development_ukr
7. Шадська У., Ніколаєв А., Деркаченко Ю., Бегей В., Румянцев Г., Дубно О., Марченко О. та ін. Права людини в епоху штучного інтелекту: виклики та правове регулювання : методичний матеріал. 2024. 39 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/ПРАВА%20ЛЮДИНИ%20В%20ЕПОХУ%20ШТУЧНОГО%20ІНТЕЛЕКТУ_compressed.pdf
8. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS No. 225). 2024. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c>
9. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence (OECD/LEGAL/0449). 2019. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/oecd-legal-0449>
10. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
11. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455>

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.09.2025

Дата публікації: 25.09.2025